

КОНЦЕПТИ ОБРАЗУ ВІТЧИЗНИ У ТВОРЧОСТІ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ТА Б. ЛЕПКОГО

7. Пазенок В.С. *Філософія туризму: навчально-методичний посібник* / В.С. Пазенок, В.К. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – 268 с.

8. Пальчук М.І. *Педагогічні умови організації виробничої практики учнів вищого професійного училища кулінарного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – “Теорія і методика професійної освіти”* / М.І. Пальчук. – К., 2005. – 21 с.

9. Пальчук М.І. *Педагогічні умови організації виробничої практики учнів вищого професійного училища кулінарного профілю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – “Теорія і методика професійної освіти”* / М.І. Пальчук. – К., 2005. – 24 с.

10. Старовойт Л.Я. *Особливості організації*

багатоступеневого навчання у вищому професійному училищі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 – “Теорія і методика професійної освіти” / Л.Я. Старовойт. – К., 2000. – 21 с.

11. Стахмич Т.М. *Інтегративний підхід до підготовки кваліфікованих робітників кулінарного профілю* / Т.М. Стахмич // *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць*. – Київ – Вінниця. 2010. – Вип. 23. – С. 353 – 356.

12. Юртаєва О. *Організація навчально-виробничої діяльності учнів ППНЗ* / О. Юртаєва // *Дидактика професійної школи: зб. наук. праць: випуск I* [Ред. кол.: С.У. Гончаренко (голова), В.О. Ражевич, І.Є. Каньковський (заст. голови) та інші]. – Хмельницький: ХНУ, 2004. – С. 142–148.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2012

УДК 821.161.2.09 (092)

Христина Гаврилюк, аспірант Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

КОНЦЕПТИ ОБРАЗУ ВІТЧИЗНИ У ТВОРЧОСТІ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ТА Б. ЛЕПКОГО

У статті зроблено спроби проаналізувати природу концепту Вітчизни у поемі “Енеїда” І. Котляревського та тетралогії “Мазепа” Б. Лепкого. На відміну від зумовленої специфікою історичного жанру відверто ідеологічно-патріотичної репрезентації образу Вітчизни у тетралогії, в “Енеїді” він латентний, що викликано історично-соціальними чинниками, а композиційно – трагедійною стилістикою поеми. Основними виразниками концепту України та українськості у творах постають головні персонажі.

Ключові слова: *концепт Вітчизни, трагедія, нетрагедійна площина твору, націєтворчий фактор.*

Літ. 5.

Постановка наукової проблеми. Поема “Енеїда” І. Котляревського та тетралогія “Мазепа” Б. Лепкого – твори різних епох, жанрів, стилів. Тому аналогічно було б наполягати на будь-якій типологічній схожості двох творів. Проте незаперечна зовнішня відмінність обох не заважає їм нести тісну ідейну спорідненість. Ця спорідненість виникає на етапі творчого задуму і, виражена відмінними засобами, виливається у спільність ідей та проблематики. Тому метою цієї статті є не спроба зіставного аналізу двох творів на будь-якому з рівнів їхньої внутрішньої організації, а дискурсивне осмислення концептів-універсалій, концептів-архетипів. Історичність мови Лепкого, бурлескно-трагедійна манера Котляревського, незважаючи на повну типологічну відмінність, стають засобами репрезентації дотичної проблематики – вираження націєтворчих, державницьких, патріотичних ідеалів та устремлень, уславлення народного буття, звияжної минувшини, надії на краще майбуття, становлення незалежної держави. Завдання статті – окреслити художню природу концептів Вітчизни, народу, традиції в аналізованих творах.

Таке формулювання теми є цілком оригінальним, а отже, відкриває широкі можливості для дослідження. Поокремо питання концептуальної наповненості в “Енеїді” І. Котляревського ґрунтовно досліджували В. Шевчук, С. Кирилюк, М. Яценко, Є. Нахлік, М. Ткачук та ін. Проблема історичного мислення Б. Лепкого, історизму як засобу конструювання сюжету окреслює коло наукових пошуків М. Ільницького, Ф. Погребенника, Р. Гром’яка, Ю. Бойка, М. Рудницького та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Художня література – унікальний спосіб донесення ідей до вимогливого читача, бо уможливує сплав різних мовних стилів. Художнє слово стає маніпулятором у руках вправного автора, перетворюється на багатофункціональний інструмент. Саме по собі слово – лиш графічна чи фонетична послідовність. В даному контексті згадуються слова класика:

“Ну що б, здавалося, слова,
Слова та голос – більш нічого,
А серце б’ється – ожива,
Як їх почує!”

Вагомість слова полягає в сенсі, яке воно

КОНЦЕПТИ ОБРАЗУ ВІТЧИЗНИ У ТВОРЧОСТІ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ТА Б. ЛЕПКОГО

приховує. Одне і те ж слово може нести безліч сенсів, ідей, концептів і, відповідно, здійснювати різний, аж до протилежного, вплив на свідомість та естетичні очікування того, кому адресується. І навпаки – смисл може набувати найрізноманітнішого словесного вираження, що дозволяє говорити про авторську манеру чи стиль. Тому мовне обрамлення як спосіб уречевлення, матеріалізації абстрактних ідеалів залишається важливим, проте доволі відносним елементом. На прикладі аналізованих творів воно постає як змінна величина, тим не менше увиразнюючи тотожні концепти.

Попри тривалу часову дистанцію, що відділяє “Енеїду” та “Мазепу”, кожен з творів писався в епоху сильної літературної цензури. Для Котляревського травестійно-бурлескна маска стала свого роду способом порятунку, який йому вчасно підкинула барокова традиція, що набирала обертів у Європі та, відповідно, ширилася Україною. Котляревський не тільки відшліфував її і довів до найвищого рівня майстерності, ніж будь-хто до та опісля нього, а й непомітно заховав за нею паралельну образну структуру. Очевидно, що інакше поема, написана малоросійським наріччям, на яке на той час існувала не одна суворя заборона, не мала шансів бути надрукованою, не кажучи про те, щоб перевидаватися декілька разів. Цілком можливо, що Котляревський і не розраховував на прижиттєве видання своєї поеми. На це натякає низка фактів з біографічних описів та листування. Передусім на це вказує гнівна реакція самого автора на першу несанкціоновану публікацію твору поміщиком М. Парпури. Про це свідчить і відчутна різниця у стилі перших та останніх трьох частин твору. Перша, друга і третя (частково і четверта) частини писані з метою збереження багатого національного колориту, якому все більше загрожувало розчинення в імперському казані і який Котляревський бажав бачити навіть якщо “не більше як тим, чим залишились піраміди для Єгипту”, то хоча б “пам’ятником народу, що вартий пам’яті” (з листа до І. Срезневського від 1837 р.) [2, 84]. Створені пізніше п’ята та шоста частини, як вказують багато дослідників та не заперечує сам автор, значно відрізняються від попередніх як за насиченістю національними концептами, так і легкістю стилю. Ймовірно, автор відчував незавершеність попередніх видань, можливість розширення поеми, а можливо, успіх попередніх видань наштовхнув його на продовження, але незаперечним є те, що перший несвідомий стимул на початку написання та осмислені спроби продовження через багато років

в результаті дали відчутно відмінні стильово та в рецептивному плані уривки. Гнаний не до кінця осмисленою потребою не розгубити національні скарби, зберегти їх хоча б у народній пам’яті, Котляревський не думав про цензуру, не думав про безпечне становище хоч і провінційного, а все ж дворянина, а, можливо, відчував, що надійно зашифрував все, що могло б здатися крамольним для російського великодержавства. “Я сам чувствую, что есть много нескромности или вольности в Энеиде; – визнавав Котляревський, – но сему причиною С.-Петербургская цензура, не удержавшая меня на первых порах и пропустившая напечатать в 4-х частях довольно ощутительнейшую соль; впрочем, нет, кажется, ничего откровенного, а предоставляется догадке и толкам, что уже не моя беда” (з листа до М. Гнідича від 27 грудня 1821 р.). Це розкриває Котляревського не тільки як знакову літературну, а й історичну постать. Суто художньою вагою не обмежується і “Енеїда”. Бо кожна велика – не обов’язково за розмірами, а духом – країна прагне мати свій епос, свою національну літературну візитну картку, яка містить есенцію її еволюції та прагнення на майбутнє, бо ж зрілість літературної думки є нічим іншим, як духовною зрілістю її народу, який гартує не тільки горнило війни, а й іскра художнього слова. Цим народним епосом стала поема-травестія.

Епопеєю називають і цикл романів Б. Лепкого “Мазепа”. Хоч низка критиків вказує на недосконалість художнього полотна твору, певну схематичність у зображенні образів, внаслідок чого окремим з них бракує довершеності, вибір тематики твору та постаті Мазепа як ключової, яка користувалася популярністю в зарубіжному письменстві і була під суворою забороною у вітчизняному, є значною мірою новаторським для української літератури. Як Котляревський свого часу, Лепкий здійснює прорив, зважаючи на подібну табуйовану національно-орієнтовану тему. Спільність світоглядних орієнтирів, патріотичне самоусвідомлення виходять за межі виключно творчої спорідненості Лепкого з Котляревським. До слова, за ініціативою Б. Лепкого та з його передмовою 1922 р. в Берліні виходить “Енеїда”. Добре знаючи про різку критику на адресу Котляревського та його поеми, Лепкий шкодує, що “на ній не пізнався Куліш, як не пізнався Белінський на Шевченкові” [5, 86]. Сам же він схвально відгукується про українську травестію, яка, на його думку, “поруч Шевченкового “Кобзаря” мабуть найпопулярніша з наших книжок. Має вона дуже велике й широке значіння, історично-літературне, мистецьке, суспільне,

КОНЦЕПТИ ОБРАЗУ ВІТЧИЗНИ У ТВОРЧОСТІ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ТА Б. ЛЕПКОГО

політичне, граматичне, всестороннє. Котляревський змалював тут великий образ життя на Україні на переломі XVIII й XIX століття. Покликав до слова забути традиції козацькі, гетьманські, самостійницькі. Привернув право літературне нашої рідної мови, став в обороні покривдженого простонароддя, розоблечив шкідливість чужої, накиненої з Москви культури усяких чиновників-достоїнників, усяких Зевесів та Нептунів, що знущалися над Україною” [5, 85 – 86].

Неважко помітити, що серед усіх “усесторонніх значінь” поеми Б. Лепкий виділяє саме історично-літературне, яке, вочевидь, найближче його світогляду та літературно-естетичним вподобанням. Проте, історична тематика поеми, а власне історичні підтексти, заховані в ній, досі залишаються дискусійним питанням. Пов’язано це з тим, що історизм в літературі незмінно асоціюється з романтичним напрямом, а більшість дослідників “Енеїди” схильні відкидати будь-які романтичні тенденції в поемі. На нашу думку, історизм поеми своєрідний і оригінальний саме тим, що він виражає не стільки схильність до романтизації чи сентименталізації зображуваного (без сумніву, в поемі є й такі поодинокі епізоди, хоч нехай і дещо вульгаризованого, карикатурного характеру, бо все ж залежні від травестійного стилю), як енциклопедичний “нехудожній”, нетравестійний бік поеми, який зумовив потребу надати їй якомога більше не античного, а народного концептуального наповнення. Таким чином, щоб повернутися до національного пласту в творі Котляревського, слід позбутися маски перелицювання, зняти травестійне нашарування. Для прикладу, чимало дослідників виділяють кілька геополітично та етнічно виражених одиниць в тексті поеми. Міфологічні події минувшини античної накладаються на українські історичні реалії. В. Шевчук, наприклад, зіставляє племена з Вергілієвої “Енеїди” з травестованими племенами та народами в поемі Котляревського і визначає справжню, не травестовану і не травестійну площину, а отже, нову ідентичність. Образ Вітчизни в “Енеїді” Котляревського латентний. Проте, незважаючи на відсутність яких-небудь прямих відвертих вказівок на національність персонажів, дотримання античної топоніміки, етніміки та антропоніміки, сумнівів в українській ідеї твору не виникає. Збірний мегаобраз України на рівні цілої поеми розкривається у декілька рівнів. Зокрема, це рівень травестії через низку дрібніших концептів – одягу, страв, напоїв, традицій, звичаїв, обрядів тощо. Цей рівень покликаний зберегти та відтворити ментальну складову українського

народу, його культурний розвиток, етичні норми. Травестійна манера додає художньої барви багатоплановому, але по суті своїй енциклопедичному лексичному наповненню в частині реалій. Побудова оповіді у вільній словесній манері, у формі гри, що не було чимось кардинально новим для української сміхової традиції, мало на меті ближче залучити читача до цієї гри, дати йому змогу відчути себе безпосереднім її учасником. Інший рівень увиразнення образу Вітчизни та супутніх концептів у поемі – рівень історичних алюзій та над- та підтекстових величин. Цей пласт захований за травестією і містить зачатки романтичного чи, точніше, преромантичного мислення. Ці рівні концептуального дискурсу у поемі розміщені неоднорідно, хоч елементи кожного зустрічаємо у кожній з частин твору. Тим не менше, перший рівень представлений більшою мірою у перших трьох частинах і до певної міри четвертій частині твору, другий – у двох заключних. Концепт української державності в Котляревського нерозривно пов’язаний з козацькими вольностями, які в свідомості автора – реалії недалекого минулого. Згадок Козаччини у поемі чимало – козацькі пісні, які співають троянці, пливучи по морю, згадки про Гетьманщину, про шведську війну, спогади про славні козацькі полки – все це на фоні кумедних казусів з козацького побуту. Останнє – не обов’язково результат травестійного перелицювання, а доканий факт про козацьку ментальність, на який звертали увагу чимало дослідників відповідного історичного періоду і який детально окреслив Гійом де Боплан у своєму “Описі”.

Найчастіше концепт українського в поемі безпосередньо пов’язується з її національно-специфічною лексикою та змалюванням картин з повсякденного життя. Тут чітка паралель з тетралогією Лепкого, в мовному активі якого теж стилістично маркована лексика. В “Енеїді” згадуються основні ритуальні моменти з життєвого циклу українського селянина (сватання, вечорниці, поминки і т. п.). У книзі “Мотря” один із розділів цілком присвячений деталізованому опису різдвяних (вертепних) звичаїв.

Основними репрезентантами образу України як у поемі Котляревського, так і в романах Лепкого є головні персонажі. Мазепа, а певною мірою і Еней, є носіями державницьких цінностей. В обох життя людини позиціонується як націєтворчий фактор. Мазепа свідомо кладе своє життя та долю на жертвоне багаття відродження української державності. Як державний муж, політик і дипломат, він підпорядковує власні

КОНЦЕПТИ ОБРАЗУ ВІТЧИЗНИ У ТВОРЧОСТІ І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО ТА Б. ЛЕПКОГО

особистісні інтереси державницьким. Проте Мазепа не бажає бути заручником обставин, який чинить відповідно до очікувань оточення. Міцний внутрішній стержень, непохитна віра у те, що загальнолюдське, загальнонаціональне вище за будь-які вузькі міркування, робить його образ духовно зрілим. Еней же постає заручником долі, часто готовий покинути все заради власних гедоністичних міркувань та бажань, його вчинками керують не власні переконання та світобачення, а заданість долі, чого він не до кінця свідомий, але так чи інакше його образ нерозривно пов'язаний з ідеєю “нового Риму”, тобто нової держави. Якщо знімемо трагедійний пласт, то стає очевидним, що “новим Римом” є не якась ілюзорна чи універсальна політичне утворення, а реальна українська держава, хоч поки що недосяжна. Образ “нового Риму”, заради якого мусила загинути Троя, як концепт-символ української держави прослідковується у Б. Лепкого: “Здавалося, що гетьман, упорядкувавши руїну, збудує на її згарищах нову й сильну державу” [4, 77]. На внутрішньому рівні, рівні сенсів поема увиразнює не загальнолюдські демократичні, а саме українські демократичні цінності. Трагедія як засіб зображення у творі відіграє важливу ідентифікаційну роль. Проте поема не має того ідеологічно-політичного підтексту, який пронизує всі частини тетралогії без виключення і який втілює Мазепа.

Історична постаць Мазепа суперечлива, такою ж вона показана і Лепким. Гетьманування його припадає на дуже нелегкі для України історичні часи. Політична доцільність скеровує його в обійми Москви, проте Мазепа не втрачає державницької позиції і шукає шляхи виходу з-під впливу Петра. “Гетьман ніяк не може уявити собі українського Карла, ані Петра” [4, 148], – ці слова чи не найкраще відображають внутрішні переживання Мазепа та уособлюють трагізм його образу. Подвійна гра гетьмана, перехід до шведського війська Карла заклемили його на довгі століття зрадником. Так, він зраджує Петра, але не зраджує Україну. Дотримуючись історичної правди, автор не обмежується лиш політичними та історично важливими фактами у творенні образу Мазепа. Цілісність та повнота його образу неможлива без історії, заснованої на романтичних відносинах з Мотрею Кочубеівною. Жертва особистим на користь загальнодержавного – об'єктивно логічний крок, але гетьману, якого розривають внутрішні протиріччя, він дається

нелегко. Перетин романтичної та історично-політичної сюжетних ліній у творі стає початком драматичного конфлікту, в якому розкривається драматична сутність образу Мазепа, а відповідно й образу України.

На відміну від суцільного інтегрованого образу Мазепа, головний персонаж “Енеїди” – ефемерний: він вже зовсім не той античний Вергілієвий (від античності залишилася поодинокі атрибутика), але й ще не до кінця український Еней. Він є виразником певних ідей, але далеко не ідеології, як Мазепа. Неоднорідність Енеевого образу, власне, криється в одночасному поєднанні та зіткненні, діалектичному зв'язку античного та українського хронотопів.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Незважаючи на типологічну відмінність “Енеїди” І. Котляревського та “Мазепа” Б. Лепкого на жанрово-стилістичному рівні, точкою дотику обох постає концепт української держави, виразниками якого, різною мірою, є головні персонажі двох творів. В “Енеїді” образ Вітчизни реалізується здебільшого за допомогою етнографічних текстових компонентів, що досягається завдяки трагедії, та на латентному рівні через преромантичні тенденції, які проявляються у непоодинокі історичних аллюзіях. У “Мазепі” образ України тісно пов'язаний з ідеологічною позицією головного героя і розкривається щонайбільше в ході його рефлексій.

Подальші дослідження двох творів в заданому форматі можуть бути продуктивними для ширшого осмислення концептів Вітчизни, традиції, нації тощо як самодостатніх естетичних категорій в літературознавчій сфері.

1. Іван Котляревський. “Енеїда” зі вступом і поясненнями Богдана Лепкого. – Берлін, 1922. – 205 с.

2. Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях / За ред. А. Залашка. – К.: Дніпро, 1969. – 632 с.

3. Котляревський І.П. Енеїда. Ivan Kotliarevsky. Aeneid: [Translated by Bohdan Melnyk]. – Canada, Toronto: The Basilian Press, 2004. – 278 p.

4. Лепкий Б. Мазепа. Легендарний гетьман. – Донецьк: ТзОВ “БАО”, 2011. – 480 с.

5. Лепкий Б. Струни. Антольоґія української поезії від найдавніших до нинішніх часів. – Т. І. – Від “Слова о полку Ігоревім” до Івана Франка. – Берлін, 1922. – 239 с.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2012